

**מקומם של מקצועות החינוך בהכשרה להוראה:
"לב ההכשרה" או מקצועות תומכים ומגויסים**

**ד"ר יהודית שטיימן, יצחק גילת, ד"ר רחל שגיא
ד"ר חנה עזר, ד"ר שרה שמעוני**

תקציר דו"ח מחקר

**רשות המחקר, ההערכה והפיתוח
מכללת לוינסקי לחינוך**

אפריל 2007

שלום רב,

המחקר, שתקצירו מוצע בזה, **מקומם של מקצועות החינוך בהכשרה להוראה: "לב ההכשרה" או מקצועות תומכים ומגויסים**, הוא מחקר שהוזמן על ידי בשנת 2005 בתקופה בה שימשי כמשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים. בשל מרכזיותם של לימודי החינוך בהכשרה שאלנו לגבי מקומם בהכשרה, כגון: האם באמת מרכזיים? מהו הכיוון שלהם? האם משמשים תשתית להתנסות בהוראה, או שהם מנותקים ממנה? כפועל יוצא מן המחקר, השאיפה הייתה לבחון בסופו של דבר כיצד לשלב את מקצועות החינוך וללמדם כך שמצד אחד הם יהיו חלק מתשתית תיאורטית ומצד שני ישמשו נדבך משמעותי בהכשרה המקצועית של הסטודנט.

הדו"ח, המובא בזה, בו שימשה ד"ר יהודית שטיימן כחוקרת ראשית, מציג מספר דיכטומיות, העולות מתוך ניתוח התוכן של הריאיונות עם המובילים בתחום (המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים, מרכזי המסלולים וראשי התחומים במקצועות החינוך): תפיסה דיסציפלינרית מול תפיסה אינטגרטיבית, קורסים גנריים מול קורסים מסלוליים, אחריות ודומיננטיות בקביעת התכנית, קשר לפדגוגיה והאחריות לקשר, מידת שיתוף הפעולה של המרצים בתחום ותפיסה אידיאולוגית של המכללה מול תפיסת המסלול.

עוד עולה מן הדו"ח, שמקצועות החינוך (פסיכולוגיה, סוציולוגיה ומחשבת החינוך) נתפסים על ידי הסטודנטים כתורמים בעיקר להשכלתם הכללית, ופחות לעבודת ההוראה, והאינטגרציה בינם לבין העבודה המעשית נעשית, לתפיסתם, בעיקר על ידי המדריכים הפדגוגיים והמורים לפסיכולוגיה. עם זאת, הפסיכולוגיה היא המקצוע שנתפס כתורם ביותר לעבודת ההוראה. מבחינת התרומה במסלולים – זו נתפסה על ידי הסטודנטים במסלול העל יסודי כנמוכה ביותר, ואילו על ידי הסטודנטים במסלול היסודי – כגבוהה ביותר, במיוחד של תרומתם של לימודי הפסיכולוגיה.

נראה שדו"ח זה מציג יותר מכל תפיסות דיכטומיות של תחום ההוראה, שנתפס כחשוב במיוחד במוסד להכשרת מורים. תחום זה עבר תהפוכות ושינויים במהלך שנות האקדמיזציה של המכללות להוראה, ולא ייפלא שעדיין נמצא בלב התהייה וחיפוש הכיוון של מתכנני תכניות הלימודים. דו"ח זה, המציג לראשונה סקירה רחבה ומקיפה על תכניות לימודי החינוך במכללה, תפיסות לגביהן ועמדות הסטודנטים לגבי יישומן, יכול לספק למתכנני תכנית הלימודים החדשה תשתית לחשיבה ולצמיחה. נראה שייטיבו המתכננים אם יקחו לתשומת ליבם את הנקודות הרכות המיוחסות ללימודי החינוך, ישקלו כיצד להתמודד עימן וכיצד ליצור תכנית חדשה, אינטגרטיבית, שתשרת את המורה לעתיד באופן הטוב ביותר גם בהיבט של השכלתו הכללית בתחום החינוך, שהוא ההקשר הפרופסיונאלי שלו, וגם בהיבט של עבודת השדה, שהיא הפרקטיקה הלכה-למעשה. ייטיבו המתכננים אם יבחנו גם מה חסר בדו"ח זה – ההיבט הערכי, שהוא נחלתם של מקצועות החינוך, והוא גם חלק מתפיסת השליחות של המוסד להוראה.

ניתן לקבל את דו"ח המחקר המלא במשרד רשות המחקר, ההערכה והפיתוח.

בברכה

ד"ר חנה עזר

ראש רשות המחקר, ההערכה והפיתוח

מבוא

המחקר שלפנינו עוסק בסוגיית מקומם של מקצועות החינוך בהכשרה להוראה. השאלות המרכזיות בבסיס המחקר הן: א. כיצד תופסים בעלי תפקידים מרכזיים במכללה (המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים, מרכזי מסלולים ומרכזי תחומים) את מקומם של מקצועות החינוך במערך ההכשרה, עד כמה הם עצמאיים או אפילו מובילים ומרכזיים, או שהם יותר תומכים ומגויסים לכלל ההכשרה להוראה. ב. כיצד תופסים הסטודנטים בשנים ב' ו-ג' את תרומתם הדיפרנציאלית של מקצועות החינוך להכשרתם להוראה ולעבודתם בפועל.

המחקר משלב נתונים איכותניים וכמותיים. חלקו האיכותני מבוסס על ניתוח תוכן של ראיונות עם 9 בעלי תפקידים מרכזיים במכללה, אשר נשאלו לתפיסותיהם בכל הקשור למקצועות החינוך, נתבקשו לנתח את יתרונותיו וחסרונותיו של המבנה הנוכחי של מקצועות אלה והזיקה ביניהם לבין הדידקטיקה, העבודה המעשית ומקצועות ההתמחות, ותארו תכניות חדשות במכללה לשילוב מקצועות החינוך. חלקו הכמותי כולל ניתוח ממצאים של שאלונים שהועברו לסטודנטים ובהם הם נתבקשו להעריך את תרומתם הדיפרנציאלית של מקצועות החינוך, את הקשר ביניהם לבין עצמם וביניהם לבין ההכשרה המעשית, ואת תרומתם של התכניות הייחודיות להיבטים שונים בהכשרתם להוראה.

שיטת המחקר

חלק א' (ניתוח איכותני) – בחינת תפיסותיהם של המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים, מרכזי המסלולים ומרכזי התחומים את מקומם של מקצועות החינוך בהכשרה להוראה ואת השינויים שחלו בתחום.

כדי לתאר את האופן שבו נתפסים לימודי החינוך במכללה נערכו 9 ראיונות עומק, חצי מובנים: עם המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים, 6 מרכזי מסלולים ו-3 מרכזי התחומים – פסיכולוגיה, סוציולוגיה ומחשבת החינוך. הראיונות נערכו ב-2005. ב-2007 רואיינו חלק מהאנשים בשנית לצורך השלמת מידע. הראיונות נותחו ניתוח תוכן במטרה לבדד סוגיות מכוננות ו/או קוטביות שעלו בראיונות, ולבחון על-פי אלו צירי תוכן עולות הסוגיות הללו.

חלק ב' (ניתוח כמותי) – הערכת הסטודנטים את תרומתם של מקצועות החינוך במסגרת המסלולים והתכניות השונות, להכשרה להוראה ו/או להוראה בפועל

המשתתפים בחלק הכמותי של המחקר היו 73 סטודנטים הלומדים ב 2007 בשנה ב', בכל מסלולי הלימוד, לאחר שהופעלה תכנית הלימודים החדשה בלימודי החינוך שנה קודם לכן (ב2006), בשנת לימודיהם הראשונה במכללה. כמו כן, נבדקו אותן תפיסות גם בקרב 96 סטודנטים הלומדים בשנה ג' ב 2007, בכל מסלולי הלימוד, ואשר לא נחשפו בעבר לתכנית חדשה בלימודי החינוך. לסטודנטים של תוכנית נה"ר שמתוארת גם היא בחלק האיכותני, לא הועברו שאלונים, שכן לגביהם נעשה מחקר הערכה נפרד.

הנתונים נאספו באמצעות שאלונים שפותחו לצורך המחקר ובחנו את תפיסות הסטודנטים בנוגע לתרומת הקורסים בחינוך להכשרה להוראה.

ממצאים מפורשים

חלק א' (ניתוח איכותני) – בחינת תפיסותיהם של המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים, מרכזי המסלולים ומרכזי התחומים את מקומם של מקצועות החינוך בהכשרה להוראה ואת השינויים שחלו בתחום.

במחקר מוצגים ממצאי ניתוח התוכן של הראיונות בארבעה תחומים: (1) רקע כללי על מקומם של מקצועות החינוך במכללת לוינסקי; (2) תכניות ייחודיות שגובשו במסלולים שונים ואשר בתוכן שולבו מקצועות החינוך באופן ייחודי; (3) סוגיות מרכזיות חוצות תכניות שעלו מתוך הראיונות; (4) תכניות עתידיות לב.א.

תכניות ייחודיות

בתחום תכניות הלימודים הייחודיות שגובשו בולטת הדומיננטיות של מרכזי המסלולים בבניית התכניות הייחודיות. בשלושה מבין המסלולים – חט"ב, נה"ר ויסודי – מתקיימות תכניות הכשרה ייחודיות שהמשותף להן: היענות לצרכי השדה, תשומת לב לסטודנט המתפתח כמורה והישענות על ערכים חינוכיים-הומניים (רב תרבותיות, הילד במרכז, מנהיגות ועוד). בשלושת המסלולים הללו נעשה גיוס, במידה זו או אחרת, של חלק מהשעות של מקצועות החינוך לטובת היסודות המארגנים של התכניות הייחודיות. בחט"ב נעשה גיוס בולט של חלק ניכר מהשעות לתמיכה בטיפול המנהיגות החינוכית. במסלול היסודי נרתמים חלק ממורי החינוך לעיסוק בתפיסות המרכזיות אותן מדגישה תכנית ע.ת.י.ד, ונבנתה מסגרת ארגונית חדשה שנקראת "שיח הכשרת מורים", על מנת להבליט את הרלוונטיות של מקצועות החינוך להתנסות. תכנית נה"ר נבנתה מלכתחילה כתכנית המשלבת את כל המורים, בכללם המורים למקצועות החינוך, למסגרת למידה משותפת ולתכנון משותף של מודולות הלמידה. כיום מתוך שלוש התכניות ממשיכה להתקיים רק אחת – תכנית ע.ת.י.ד.

כל מרכזות המסלולים רואות את מקצועות החינוך כרלוונטיים לתהליך ההכשרה, אך תפיסתן לגבי הדרך שבה צריכה להתבטא אותה רלוונטיות שונה. ההבדלים ניכרים גם במידת הקישוריות, התיאום והזיקות בין מקצועות החינוך לשדה ולרוח הכללית של כל אחד מן המסלולים. ראש מסלול הגיל הרך רואה במקצועות אלה תחומים חיוניים – "לב ההכשרה" ונראה לה כי יש להקפיד על אופיים הדיסציפלינרי, או לפחות על חלקו, ולהקדיש שיעורים נוספים לקישור ביניהם לבין הפדגוגיה. למרכזת המסלול היסודי ברור כי החשיבה הטמונה במקצועות החינוך צריכה לתרום להבנת העולם הפדגוגי ולהתפתחותו של הסטודנט כ"אני מורה". גם לתפיסתה של מרכזת תכנית נה"ר מקצועות החינוך צריכים לתרום מן הידע שלהם בתהליך של תיווך היסודות המארגנים לסטודנטים במסגרת המודולות. מרכזת מסלול חטיבת הביניים ביקשה מאנשי מקצועות החינוך לבנות את הקורסים בזיקה לנושא המרכז של החטיבה – מנהיגות חינוכית.

תכנית חדשה נוספת "עלי דרך" מהווה ניסיון ליצור מסגרת אינטגרטיבית ללימוד מקצועות החינוך, לא במסגרת מסלולית, אלא כחלק מלימודי התשתית של כלל הסטודנטים במכללה במהלך סמסטר אחד בשנת הלימודים הראשונה.

סוגיות מרכזיות בתפיסת מקומם של מקצועות החינוך בהכשרה להוראה שעלו מן הראי

תפיסה דיסציפלינרית מול תפיסה אינטגרטיבית

כפי שאפשר היה לראות מסקירת הספרות, הגישה המועדפת היום במחקר ובפרקטיקה של הכשרת מורים היא הגישה האינטגרטיבית. לתפיסתה של המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים,

האינטגרציה היא עיקרון מרכזי, המאפשר התייחסות משמעותית למושגי-על חדשים שהם חוצי דיסציפלינות. רוב מרכזי המסלולים מצהירים על תפיסה אינטגרטיבית, כשאינטגרטיביות באה לידי ביטוי בשני מובנים: הקשר בין מקצועות החינוך למכלול ההכשרה של הסטודנטים והקשר בין שלושת המקצועות לבין עצמם. נקודת המוצא, על פי תפיסתם, צריכה להיות התופעות והרעיונות העולים מן השדה, והתיאוריה צריכה להתקשר אליהם, ולא לעמוד בפני עצמה. עם זאת ישנם הבדלים בתפיסת רמת האינטגרציה הדרושה ובאופן שבו היא מיושמת, בעיקר במסגרות הארגוניות שנבנו על מנת לממש אותה. במסלולים שבהם נבנו מסגרות ארגוניות חדשות, תפיסת האינטגרציה חזקה יותר. אצל מרכזי התחומים נשמר המתח שבין הוראה אינטגרטיבית להוראה דיסציפלינרית. הם מביעים נאמנות לתחומם וקשה להם לוותר עליו כדיסציפלינה מוצהרת. הם מבינים את הצורך לתמוך בהכשרה ולהתגייס למען מטרותיה, אך טוענים כי ללא בנייה מסודרת של מושגי היסוד, האינטגרציה תהיה לקויה.

קורסים גנריים מול קורסים מסלוליים

האם הקורסים של מקצועות החינוך צריכים להיות כלליים, חוצי מסלולים או דווקא דיפרנציאליים על-פי הצרכים של המסלולים השונים? בשאלה זו מתגלה רצף מהמרכזת האקדמית התומכת בקיומם של קורסים גנריים בהיקף רחב, לראשי מסלולים ומרכזי תחומים שמציגים אפשרויות שונות של שילוב בין קורסים גנריים למסלוליים ועד לאלה שתומכים בקורסים מסלוליים בלבד. במכללה להכשרת מורים המבוססת על חלוקה למסלולי גיל או תפקיד (חינוך מיוחד) קשה לרוב בעלי התפקידים לוותר על קורסים מסלוליים שמתייחסים באופן ספציפי למאפיין של המסלול. יחד עם זאת קיימת מודעות לכך שחלק מהנושאים או חלק מההיבטים שבהם צריכה לטפל הכשרת מורים (כמו אישיות המורה, למשל) מספיק כלליים כדי לאפשר קיומם של קורסים גנריים. רוב בעלי התפקידים מציעים סינתיזה כזו או אחרת בין שני סוגי הקורסים. את הקצה השואף להיקף רחב של קורסים גנריים מייצגת המשנה לראש המכללה לעניינים אקדמיים. את הקצה השני המייחס דומיננטיות לאלמנט הגיל מייצגות מרכזות מסלול חטיבת ביניים וראש תחום פסיכולוגיה.

אחריות ודומיננטיות בקביעת תכניות: מרכזי מסלולים או ראשי תחומים

העובדה שבמכללת לוינסקי אין חוג לחינוך הופכת את התשובה לשאלה זו למורכבת. התפיסות בסוגיה זו מושפעות מאד מתפיסת התפקיד של כל אחד מבעלי התפקידים, בצד תפיסת ההכשרה שלהם. רוב מרכזות המסלולים רואות עצמן, לעתים בליווי מועצה פדגוגית של אנשיהן, כקובעות ביחס לדמות ולמקום של שיעורי החינוך במסלוליהן. חלקן מדברות על הידברות והתייעצות עם ראשי התחומים ומציינות כי את התוכן הפנימי של השיעורים קובעים המרצים. מרכזי התחומים מציינים יותר את החופש האקדמי של מוריהם ורואים את קביעת הנושאים והתכנים של השיעורים כפרי "משא ומתן", ביניהם לבין מרכזי המסלולים.

קשר לפדגוגיה ומי אחראי לקשר: המורים הדיסציפלינריים או המדריכים הפדגוגיים

מרכזות המסלולים רואות את עצמן ואת המד"פיות כאחראיות ליצירת הקשר בין הפדגוגיה והשדה לבין מקצועות החינוך. מרכזי התחומים קובלים על קוצר ידם (מפאת צמצום השעות והתביעות ללמד באופן אינטגרטיבי) לבנות בקרב הסטודנטיות ידע מבוסס בתחומיהם, אשר בטווח הארוך יקל עליהם להבין את השדה. יחד עם זאת הידע הזה הרלוונטי לשדה, נתפס בעיניהם כחשוב, והם תופסים את יצירתו כחלק מתפקידם. ראייה רדיקלית מביא עמו ראש תחום הפילוסופיה, אשר טוען כי אנשי מקצועות החינוך צריכים להיות גם המדריכים הפדגוגיים, כי דווקא הידע שלהם הוא זה המתאים להבניית ראייה רחבה, מושכלת וארוכת טווח של המציאות החברתית והחינוכית, על מנת לשפרה.

מידת שיתוף הפעולה בין המרצים בתחום

תפיסת השילוב בין מורי אותו תחום, במקצועות החינוך, נעה בין מפגשים של ממש (פסיכולוגיה) לבין שיח בלתי פורמלי של השוואה הדדית (פילוסופיה).

תפיסה אידיאולוגית של המכללה מול תפיסה מסלולית

בדברי כל המרואיינים מודגש הצורך בגיבוש תפיסה אידיאולוגית, אם כי אצל חלקם יש הסתייגות מהדרך שבה הדברים נעשים, ובעיקר ממידת ההשפעה שלהם. בתשובות המנוסחות נראה כי רוב בעלי התפקידים רואים צורך בגיבוש תפיסה ואידיאולוגיה כוללת. הצהרה זו נשארת ברמה הערטילאית בלבד, כיוון שאין בידיהם המלצה ברורה מה צריכה להיות אותה תפיסה כוללת (כדוברים רהוטים יש להניח שאילו הייתה להם תפיסה כזו היו נוטים להציגה). רק ראש תחום סוציולוגיה טוענת כי כתיבת נייר של "אני מאמין" לא תשנה את המצב בכיתות.

מטפורות בין הרצוי למצוי

לסיום הראיונות נתבקש כל אחד מהמרואיינים לתת מטפורה למצב הרצוי של מקצועות החינוך לעומת המצב המצוי. מתוך המטפורות מצטיירים שני אשכולות מרכזיים: **א. דרך, כיוון, תנועה, זרימה:** דרך סלולה, קברניט של אנייה, לב העניין, כלים שלובים, עולם בתנועה, גמישות – זאת בניגוד למצוי שמאופיין על ידי דרך עפר משובשת, טריטוריות כבושות, freeze – מכשולים, קיפאון, חוסר תנועה. **ב. הרמוניה, שלמות, עושר:** שזירה, עלי הכלנית שמשתלבים יחד, כלים שלובים, אשכול ענבים, רפואה אלטרנטיבית הוליסטית, ריבוי של קני סוף (אופציות רבות) - זאת לעומת חלקים של פאזל שלא מתחברים, התמקצעות רפואית. אותו רעיון של שלמות מעבר לניגודים מובע גם על ידי צירופים פחות מטפוריים: "ברגישות ובנחישות", "הכי לא רלוונטי והכי רלוונטי". כיוון שהבקשה הייתה לתת מטפורה של רצוי לעומת המצוי, כול הדוברים התייחסו במצוי לחסר, למה שלקוי, זאת לעומת התייחסויות מפורשות בתשובות לכל השאלות הקודמות שתארו גם הצלחות, תכניות חדשות, שביעות רצון מהיבטים מסוימים. אפשר לראות שהמטפורות המתייחסות להווה מתארות תקיעות, חוסר חיבור וקישור, חולשה ונוקשות. המטפורות ביחס לרצוי מתארות רצון במבנה הרמוני כולל, בזרימה, בדרך שיש לה כיוון ויש לה מנהיגות, בגמישות ובפלורליזם.

תכניות לקראת ב. א. – סיכונים וסיכויים

האפשרות למעבר לב.א. הביאה לתכנון תכניות להגשה למל"ג. לא כל בעלי התפקידים חשים שיש להם תמונה ברורה של התכניות העתידיות, ואפילו של ניצני תכניות אלה. כל אחד מהם מעורב חלקית בתהליך הקוריקולרי שהחל בשעה שכוח המשימה של דברת דיבר על הצורך בהשוואת תארים בין המכללות לאוניברסיטאות.

חלק ב' (ניתוח כמותי) – הערכת סטודנטים את תרומתם של מקצועות החינוך במסגרת המסלולים והתכניות השונות להכשרה להוראה

הסטודנטים התבקשו להעריך את התרומה של לימודי החינוך לשלושה היבטים: השכלה כללית, עבודת ההוראה והתפתחות כאדם. נמצא כי התרומה להשכלה הכללית נתפסה כגבוהה יותר מאשר התרומה לעבודת ההוראה ולהתפתחות כאדם. דפוס זה נמצא לגבי כל אחד משלושת המקצועות, הן אצל סטודנטים בשנה ב' והן אצל סטודנטים בשנה ג'

ההשוואה בין מידת התרומה של שלושת המקצועות העלתה כי התרומה של לימודי הפסיכולוגיה נתפסה כגבוהה יותר בהשוואה ללימודי הסוציולוגיה ומחשבת החינוך.

ההשוואה בין שתי שנות הלימוד בנוגע לתרומת הקורסים בחינוך העלתה שהסטודנטים בשנה ג' תופסים את תרומת הקורסים בפסיכולוגיה לכל התחומים כגבוהה יותר מאשר הסטודנטים בשנה ב'. לעומת זאת בתפיסת התרומה של הקורסים בסוציולוגיה ובמחשבת החינוך לא חל שינוי בין השנים. ההשוואה בין מסלולי הלימוד בנוגע לתרומה של לימודי החינוך העלתה שהסטודנטים במסלולים היסודי והגיל הרך תופסים את התרומה כגבוהה ביותר ואילו סטודנטים הלומדים במסלול העל יסודי תופס את התרומה של הקורסים כנמוכה ביותר בהשוואה לשאר המסלולים.

בשאלת **הקשר בין לימודי החינוך לבין העבודה המעשית** הממצאים מראים כי קרוב למחצית הסטודנטים מרגישים שנתנו להם הזדמנויות לנתח אירועים מהשדה ולקשר אותם למקצועות החינוך. עוד אפשר לראות כי התכנים בקורסים בפסיכולוגיה מסייעים לסטודנטים בהבנת המציאות הכיתתית, והמורים לפסיכולוגיה יוצרים קישורים בין ההוראה שלהם לעבודה המעשית. זאת לעומת המורים לסוציולוגיה ולמחשבת החינוך שעושים זאת במידה מועטה. מי שמקשר יותר מכולם בין העבודה המעשית למקצועות החינוך הוא המדריך הפדגוגי. בנושא זה לא נמצאו הבדלים בין שנה ב' לשנה ג', למעט ממצא אחד: הקישור לעבודה המעשית בלימודי הסוציולוגיה נתפס כגבוה יותר בקרב סטודנטים בשנה ג' בהשוואה לסטודנטים בשנה ב'.

אשר להשוואה בין מסלולי הלימוד, נמצא כי ההערכה לתפקידו של המדריך הפדגוגי בקישור בין מקצועות החינוך לעבודה המעשית היא הגבוהה ביותר בחינוך המיוחד והנמוכה ביותר במסלול היסודי. מידת הקישור שעושים המורים לפסיכולוגיה בין הלימודים לבין העבודה המעשית נתפסת כנמוכה ביותר במסלול היסודי וגבוהה ביותר בגיל הרך. בכל שאר הפריטים אין הבדלים משמעותיים בין המסלולים השונים.

הממצאים בנוגע להעדפה של לימודים במסגרת מסלולית או במסגרת בין מסלולית מראים שאין העדפה ברורה לאחת מבין שתי האפשרויות.

בנושא **התכניות הייחודיות** עולה כי מידת התרומה של תכנית המנהיגות במסלול העל יסודי ליכולת ההתמודדות של הסטודנטים עם תהליכי קבלת החלטות ועם הובלת שינויים נתפסת כבינונית, ואילו מידת הקישור של מקצועות החינוך לנושא המנהיגות בתכנית נתפסת כנמוכה.

לגבי תכנית ע.ת.י.ד. הממצאים מראים כי קצת יותר ממחצית הסטודנטים סבורים שנושא השונות שהוא נושא מרכזי בתכנית, בא לידי ביטוי בקורסים בפסיכולוגיה וסוציולוגיה, שהתכנית מקשרת בין השדה לתיאוריה ושהיא מכינה אותם לעסוק בנושאים שונים מעבר להוראה בכיתה. קרוב לשני שלישי מהסטודנטים מרגישים שסדנאות היצירה אפשרו להם לתת ביטוי לכישוריהם.

סיכום

מהראיונות עם בעלי התפקידים עלתה תמונה מעורבת שבה מצד אחד הוצגו תכניות וכיוונים חדשים, ומצד שני, בעיקר בתפיסה המטפורית, הובעה תחושה של תקיעות ואי שביעות רצון. מנגד ניתן לראות שמקצועות החינוך נתפסים על ידי הסטודנטים כתורמים בעיקר להשכלתם הכללית, והאינטגרציה בינם לבין העבודה המעשית נעשית בעיקר על ידי המדריכים הפדגוגיים והמורים לפסיכולוגיה. המסגרות החדשות יותר בתכנית ע.ת.י.ד. ותוכנית "עלי דרך" החדשה לא הצליחו עדיין לחלחל באופן מלא, למרות שהן מבטאות כיוונים אינטגרטיביים שנחשבים היום בעולם ובארץ כבעלי סיכוי להוביל להכשרה טובה

יותר. לכן, המסקנה צריכה להיות דווקא חיזוק המגמות האלה, תוך בדיקה מעמיקה יותר איזה ממדים בהן זקוקים לשינוי, כך שלימודי החינוך ייתפסו כחלק מהותי מתהליך ההכשרה. הסטודנטים בשנה ג' תופסים את תרומת הקורסים בפסיכולוגיה לכל התחומים כגבוהה יותר מאשר הסטודנטים בשנה ב' בעוד אשר לא נמצאו הבדלים בין השנים לגבי התרומה של סוציולוגיה ומחשבת החינוך. יתכן כי ממצא זה קשור לזיקה בין הלימודים התיאורטיים לבין העבודה המעשית, שנתפסה כגבוהה יותר לגבי הפסיכולוגיה לעומת שני המקצועות האחרים בלימודי החינוך. המחקר בדק שתי חוליות מרכזיות: מובילי התכניות והסטודנטים. החוליה החסרה עדיין היא זו של המורים למקצועות החינוך: מהי תפיסת עולמם המקצועית? עד כמה הם מרגישים חלק מהמסלול שבו הם מלמדים ומחויבים למדיניות שלו? עד כמה שינויים שחלים במכללה מחלחלים לעבודתם? ייתכן מאד שתשובות על שאלות אלה יסבירו חלק מממצאי המחקר.